

Paulina Szymańska vel Szymanek

Uniwersytet Warszawski

ORCID: 0000-0002-5167-377X

Więź rodzinna w orzecznictwie Sądu Najwyższego

Wstęp

Więź rodzinna jest zagadnieniem budzącym zainteresowanie doktryny i orzecznictwa oraz wywołującym znaczne kontrowersje. O doniosłości powyższego problemu świadczy fakt, że kompensacja krzywdy w związku z naruszeniem więzi rodzinnej była w ostatnich latach przedmiotem licznych wypowiedzi Sądu Najwyższego, w tym uchwał podjętych w składzie siedmiu sędziów¹. Celem artykułu jest analiza orzecznictwa Sądu Najwyższego, które dotyczy dopuszczalności uznania więzi rodzinnej za dobro osobiste. W niewielkim zakresie artykuł odwołuje się również do wypowiedzi sądów powszechnych, dotyczących powyższej problematyki. Ze względu na wielość problemów prawnych, które wiążą się z zagadnieniem więzi rodzinnej, opracowanie koncentruje się na odpowiedzi na pytanie, czy więź rodzinna jest dobrem osobistym w rozumieniu art. 23 kc.

Pojęcie więzi rodzinnej

Choć zagadnienia związane z więzią rodzinną pojawiały się często w orzeczeniach Sądu Najwyższego na przestrzeni ostatnich kilku lat, to jednak znaczną trudność sprawia jednoznaczne określenie powyższego pojęcia. Należy także zwrócić uwagę, że problem ten pojawia się już na poziomie jednoznacznego nazwania powyższego pojęcia.

W orzecznictwie było ono opisywane w różnorodny sposób. Tytułem przykładu należy wskazać tu określenia, takie jak: cierpienie związane z utratą

¹ Mowa tu o uchwałach składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 roku o sygnaturach: III CZP 60/17 (Legalis nr 1740653), III CZP 69/17 (Legalis nr1740654), III CZP 36/17 (Legalis nr 1740652) oraz o uchwale składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2019 roku, I NSNZP 2/19, (Legalis nr 223626).

osoby bliskiej czy więź rodzinna², więź emocjonalna, szczególnie bliska w relacjach rodzinnych³, więź emocjonalna⁴, typowa więź rodzinna⁵, prawo do życia w rodzinie i utrzymania tego rodzaju więzi⁶ czy wyjątkowo silna więź emocjonalna, szczególnie bliska w relacjach rodzinnych, której zerwanie powoduje ból, cierpienie i rodzi poczucie krzywdy⁷. W większości orzeczeń Sąd Najwyższy nie charakteryzuje powyższego pojęcia. Wyjątek stanowi wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 sierpnia 2016 roku, II CSK 719/15⁸, w którym wskazano, że by więź rodzinna została uznana za dobro osobiste „więzi te muszą przybierać postać rzeczywistych, silnych, trwałych więzi emocjonalnych, których istnienie przejawia się na zewnątrz w taki sposób, że możliwa jest obiektywna weryfikacja ich istnienia i nie mogą być utożsamiane jedynie z uczuciem przywiązania do innej osoby”⁹. Sąd Najwyższy nie wskazał jednak, na czym dokładnie miałyby polegać różnica pomiędzy poczuciem przywiązania, a więzią rodzinną. Wydaje się, że należy przyjąć, że jedynie bardzo silne uczucie przywiązania może być uznane za więź rodzinną. Wskazuje na to także wcześniejsze orzecznictwo. Sąd Najwyższy podkreślał wielokrotnie, że: „Nie każdą jednak więź rodzinną niejako automatycznie należy zaliczyć do kategorii dóbr osobistych, lecz jedynie taką, której zerwanie powoduje ból, cierpienie, rodzi poczucie krzywdy”¹⁰.

Jak można więc zauważyć, już samo pojęcie więzi rodzinnej odwołuje się do szczególnie bliskich relacji międzyludzkich. Jest ono jednak rozumiane głównie w sposób intuicyjny. Wydaje się także, że w orzecznictwie zwraca się w większym stopniu uwagę na skutki naruszenia więzi rodzinnej w postaci cierpienia osób najbliższych, niż na jej charakterystykę¹¹. Pochylając się jednak nad samym pojęciem więzi rodzinnej warto, moim zdaniem, odwołać się do literatury socjologicznej. Według jednej z zaproponowanych definicji:

² Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 maja 2011 roku, I CSK 621/10, LEX nr 848128.

³ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 maja 2017 roku, I PK 162/16, LEX nr 2334900, podobnie wyrok Sądu Najwyższego z dnia 20 sierpnia 2015 roku, II CSK 595/14, LEX nr 1809874.

⁴ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 lutego 2015 roku, II CSK 334/14, LEX nr 1652382.

⁵ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 sierpnia 2016 roku, II CSK 719/15, LEX nr 2108500.

⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 marca 2012 roku, I CSK 314/11, Legalis nr 490934.

⁷ Uchwała Sądu Najwyższego - Izba Cywilna z dnia 12 grudnia 2013 roku, III CZP 74/13, Legalis nr 742161.

⁸ Lex nr 2108500.

⁹ Powyższą definicję, pomimo krytycznych uwag do samego orzeczenia, zaaprobował K. Mularski (K. Mularski, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 9 sierpnia 2016 roku*, II CSK 719/15, „OSP” 2017, nr 12, s. 124).

¹⁰ Tak przykładowo wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 maja 2017 roku, I PK 162/16, LEX nr 2334900.

¹¹ Do powyższego odnosi się krytycznie B. Lackoroński. Zaznacza on, że budzi wątpliwości uzależnienie istnienia dobra osobistego wyłącznie od tego, jakie skutki wiąże się z jego naruszeniem (B. Lackoroński, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 13 lipca 2011 roku*, III CZP 32/11, „OSP” 2012, nr 3, s. 201). Zwraca na to uwagę również M. Łolik, (M. Łolik, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 13 lipca 2011 roku*, III CZP 32/11, „OSP” 2012, nr 3, s. 203).

„więź rodzinna to cały kompleks sił przyciągających jej członków nawzajem do siebie i wiążących ich ze sobą a siły te wynikają ze związku małżeńskiego, świadomości związków genetycznych, przeżyć emocjonalnych, stosunków zależności, współdziałania, z czynników prawnych, religijnych i obyczajowych, a także z podobnych postaw członków rodziny wobec wydarzeń społecznych, kulturowych i gospodarczych”¹².

Stany faktyczne, w których aktualizuje się problem przyznania zadośćuczynienia za zerwanie więzi rodzinnej

Najczęściej problem zadośćuczynienia za zerwanie więzi rodzinnej pojawia się w dwóch sytuacjach – przy wypadkach komunikacyjnych¹³ oraz w przypadku tzw. szkód prenatalnych związanych z nieprawidłowo przeprowadzonym porodem¹⁴. Stosunkowo wąski jest tu krąg podmiotów występujących z roszczeniem o przyznanie zadośćuczynienia – są to zazwyczaj rodzice¹⁵ oraz dzieci¹⁶, niekiedy także rodzeństwo¹⁷ czy małżonek¹⁸. Jako przypadki zerwania więzi rodzinnej wskazuje się natomiast śmierć lub ciężki uszczerbek na zdrowiu, najczęściej przejawiający się stanem wegetatywnym poszkodowanego.

Jak można więc zauważyć, problem dobra osobistego w postaci więzi rodzinnej aktualizuje się w sprawach o szczególnym ciężarze gatunkowym.

¹² L. Dyczewski, *Więź rodzinna a media elektroniczne*, „RPEiS” 2005, zeszyt 1, s. 225-226; zob. też literatura przywoływana przez tego autora (ibidem, s. 225-226).

¹³ Z wielu: wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 maja 2011 roku, I CSK 621/10, LEX nr 848128; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 29 listopada 2017 roku, II CSK 137/17, LEX nr 2416279; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 lutego 2015 roku, II CSK 334/14, LEX nr 1652382.

¹⁴ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 20 sierpnia 2015 roku, II CSK 595/14, LEX nr 1809874; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 sierpnia 2016 roku, II CSK 719/15, LEX nr 2108500.

¹⁵ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 maja 2011 roku, I CSK 621/10, LEX nr 848128; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 29 listopada 2017 roku, II CSK 137/17, LEX nr 2416279; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 6 lutego 2015 roku, II CSK 334/14, LEX nr 1652382; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 20 sierpnia 2015 roku, II CSK 595/14, LEX nr 1809874.

¹⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 18 maja 2017 roku, I PK 162/16, LEX nr 2334900; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 kwietnia 2016 roku, III CSK 217/15, LEX nr 2056881.

¹⁷ Tu na uwagę zasługują w szczególności orzeczenia sądów apelacyjnych: wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 17.9.2013 r., I ACa 840/13, Legalis nr 831303, wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 18.1.2017 r., I ACa 1103/16, Legalis nr 1604206, wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 17.8.2017 r., I ACa 835/14, Legalis nr 1683555. Na marginesie należy jednie zauważyć, że pojawiają się również sprawy dotyczące więzi przyjaźni. W wyroku z dnia 6 kwietnia 2004 roku (I CK 484/03, OSNC 2005, Nr 4, poz. 69) Sąd Najwyższy wskazał, że w przypadku znieważenia papieża, jego przyjacielowi (duchownemu) przysługuje roszczenie w oparciu o art. 24 kc.

¹⁸ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 lipca 2012 roku, II CSK 677/11, LEX nr 1228438; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 kwietnia 2016 roku, III CSK 217/15, LEX nr 2056881.

Ograniczony jest również krąg osób, które najczęściej występują z powyższymi roszczeniami. Wydaje się, że stąd może wynikać społeczna potrzeba kompensacji krzywdy najbliższych poszkodowanego oraz zasądzane w tym przypadku, znaczne kwoty¹⁹.

Więź rodzinna jako dobro osobiste

W doktrynie przedstawiono wiele propozycji opisanie instytucji dóbr osobistych. S. Grzybowski określa je jako: „indywidualne [podkr. własne autorki] wartości świata uczuć, stanu życia psychicznego człowieka”²⁰. W nowszej literaturze na uwagę zasługuje w szczególności charakterystyka dóbr osobistych zaproponowana przez T. Grzeszak. Jak wskazuje powyższa autorka, o uznaniu danej wartości za dobro osobiste powinny przesądzać następujące przesłanki: ścisły związek danej wartości z osobą uprawnionego – konieczny jest tu bezpośredni związek z dysponentem dobrem dobra. Tym samym nie jest wystarczające, by wartość ta była dla danej osoby ważna²¹. Dalszymi aspektami pozwalającymi uznać daną wartość za dobro osobiste są: niezależność od woli innych osób i poddanie się woli uprawnionego. Wreszcie muszą mieć one charakter zindywidualizowany – nie będą więc dobrami osobistymi wartości o charakterze wspólnym lub publicznym²². Powyższa definicja neguje więc istnienie dobra osobistego, jakim jest więź rodzinna jako dobra zależnego również od woli innych osób²³. Zaproponowano jednak także szersze określenie dóbr osobistych jako wartości o charakterze niemajątkowym, ściśle związanych z podmiotem prawa cywilnego²⁴.

W orzecznictwie przyjmuje się, choć niejednolicie, że więź rodzinna może być jednym z dóbr osobistych wyinterpretowanych z otwartego katalogu zawartego w art. 23 kc. Uznanie więzi rodzinnej za dobro osobiste uzasadnia

¹⁹ W orzeczeniu Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 roku, III CZP 60/17 powodowie dochodzili kwoty 500 000 zł. Natomiast w sprawie II CSK 719/15 roszczenie powódki opiewało na kwotę 100 000 zł.

²⁰ S. Grzybowski, *Ochrona dóbr osobistych*, Warszawa 1957, s. 78.

²¹ W doktrynie wskazano jednak również, że za dobra osobiste mogą zostać uznane te wartości, do których dana osoba przywiązuje duże znaczenie oraz z którymi się identyfikuje (A.S. Tokarz, *Zdrada małżeńska. Zadośćuczynienie za zerwanie więzi rodzinnych*, „PS” 2011, nr 4, 107). W mojej ocenie takie ujmowanie dóbr osobistych jest jednak zbyt szerokie.

²² T. Grzeszak, *Dobro osobiste jako dobro zindywidualizowane*, „PS” 2018, nr 4, s. 40. Powyższy tekst został pierwotnie opublikowany w: P. Kostański (red.), P. Podrecki (red.), T. Targosz (red.), *Experientia docet. Księga jubileuszowa ofiarowana Pani Profesor Elżbiecie Traple*, Warszawa 2017, s. 876–909.

²³ Ibidem, s. 32.

²⁴ B. Lackoroński, *Więzi rodzinne jako dobro osobiste – uwagi na tle wyroku Sądu Najwyższego z 9 sierpnia 2016 roku, II CSK 719/15*, [w:] M. Zieliński (red.), *Zadośćuczynienie na rzecz poszkodowanego w wypadku komunikacyjnym i na rzecz osób najbliższych. Materiały z konferencji naukowej Warszawa, Sąd Najwyższy, 24 maja 2017 roku*, Warszawa 2017, s. 96.

się w znacznej mierze w sposób aksjologiczny i związany z przyjęciem pewnej hierarchii wartości, którym prawo powinno udzielić ochrony. Zwrócono na to uwagę szczególnie w cytowanym już wyroku Sądu Najwyższego z dnia 9 sierpnia 2016 roku, w którym wskazano, że: „Ochrona prawna dóbr osobistych powinna być tym szersza, im wyższą wartość w hierarchii dóbr ma określone dobro osobiste. Trudno przyjąć, by ochronie mógł podlegać wizerunek człowieka, jego głos, stan cywilny, prywatność, poczucie przynależności do określonej płci, kult pamięci osoby zmarłej, tradycja rodzinna, nietykalność mieszkania, tajemnica korespondencji, a więź między rodzicami a dzieckiem, miałyby być z tej ochrony wyłączona”. Jak można więc zauważyć, odwołuje się tu do pewnego systemu wartości, który jest powszechnie przyjmowany w społeczeństwie oraz do konieczności przyznania im ochrony przez prawo.

W doktrynie uznanie więzi rodzinnej za dobro osobiste jest cały czas kontrowersyjne. Stanowisko sądów powszechnych oraz Sądu Najwyższego, uznające więź rodzinną za dobro osobiste, jest z jednej strony przyjmowane z aprobatą²⁵. Podnosi się jednak również, że więź rodzinna, ze względu na swój interpersonalny charakter, nie może być uznana za dobro osobiste²⁶. Ponadto podkreśla się rozmycie znaczeniowe instytucji dóbr osobistych, ze względu na ich coraz szerszą interpretację²⁷ oraz zwraca się uwagę na trudności w pogodzeniu kompensacji krzywdy, w przypadku zerwania więzi rodzinnej, z obowiązującym obecnie modelem prawa rozwodowego²⁸.

W mojej ocenie należy opowiedzieć się za stosunkowo wąskim rozumieniem pojęcia dóbr osobistych, wykluczając z jego zakresu więź rodzinną. Uważam, że na aprobatę zasługują poglądy negujące istnienie interpersonalnych dóbr osobistych. Nie wszystkie wartości, których naruszenie wywołuje krzywdę i emocjonalne cierpienie są dobrami osobistymi. Nie oznacza to oczywiście, że prawo nie może przyznawać tym wartościom ochrony. Konieczna jest jednak do tego wyraźna podstawa ustawowa. Przychylając się

²⁵ Z wielu: M. Pazdan, *Komentarz do art. 23 kc.*, [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2018, Legalis, nb. 61. Autor ten zaznacza, że ponieważ nie jest kwestionowane istnienie dobra osobistego jakim jest kult pamięci osoby zmarłej, to tym bardziej dobrem osobistym jest więź emocjonalna między członkami rodziny. Podobnie B. Lackoroński podkreśla, że uznawanie za dobra osobiste wartości, które mogą istnieć wyłącznie w relacji z drugą osobą nie budzi wątpliwości w przypadku tajemnicy korespondencji czy kultu pamięci osoby zmarłej (B. Lackoroński, op. cit., s. 97).

²⁶ Z wielu: J. Pyziak-Szafnicka, *Komentarz do art. 23 kc.*, [w:] M. Gutowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2016, Legalis, nb. 22, T. Grzeszak, op. cit., s. 32; L. Bosek, *W sprawie kwalifikacji więzi rodzinnej jako dobra osobistego (uwagi krytyczne na tle aktualnego orzecznictwa Sądu Najwyższego)*, „Forum Prawnicze” 2015, nr 3, s. 9.

²⁷ Na deprecjację instytucji dóbr osobistych w związku z mnożeniem ich ponad miarę zwraca uwagę M. Kaliński, *Ograniczenie indemnizacji do podmiotów bezpośrednio poszkodowanych – w związku z nowelizacją art. 446 Kodeksu cywilnego*, „PS” 2004, nr 3, s. 20.

²⁸ Zdaniem M. Kalińskiego może budzić wątpliwości zasadność kierowania roszczeń przez zdradzonego małżonka w związku z rozpadem małżeństwa w wyniku zdrady (zob. ibidem, s. 20).

do przytoczonych powyżej poglądów, przyjmujących wąskie rozumienie dóbr osobistych, należy wskazać, że jedynie te powszechnie cenione wartości, które poddają się wyłącznej dyspozycji uprawnionego, mogą być uznane za dobro osobiste, a więc rodzinna takiej cechy nie posiada.

Podstawa prawna przyznawania zadośćuczynienia za zerwanie więzi rodzinnej

Zadośćuczynienie może być przyznane tylko w przypadkach enumeratywnie wskazanych w Kodeksie cywilnym (art. 445, 446 § 4, 448 kc) oraz ustawach szczególnych²⁹. W orzecznictwie poszukuje się podstaw kompensacji krzywdy najbliższych osoby poszkodowanej.

Zauważano przede wszystkim konieczność przyznania zadośćuczynienia w przypadku śmierci najbliższego członka rodziny. Taką możliwość przewidywał już kodeks zobowiązań. Zgodnie z art. 166 kz³⁰ w razie śmierci poszkodowanego wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, sąd może przyznać najbliższym członkom rodziny zmarłego lub instytucji, przez nich wskazanej, stosowną sumę pieniężną, jako zadośćuczynienie za doznaną przez nich krzywdę moralną.

Choć późniejsze stanowisko judykatury, a następnie zmiany legislacyjne wyłączyły możliwość przyznawania najbliższym osobom poszkodowanego zadośćuczynienia za jego śmierć³¹, to jednak dostrzegano konieczność kompensacji nie tylko szkody majątkowej, lecz także krzywdy doznawanej przez bliskich zmarłego.

Początkowo normatywnych podstaw kompensacji krzywdy poszukiwano w art. 446 § 3 kc uznając, że obejmuje on, obok odszkodowania, również zadośćuczynienie³². Po nowelizacji art. 448 kc w 1996 roku³³, umożliwiającej

²⁹ S. Łazarewicz, *Odpowiedzialność za „zmarowany urlop” w świetle ustawy o usługach turystycznych, prawa Unii Europejskiej oraz orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości*, „Studia Prawnoustrojowe” 2012, nr 17, s. 44.

³⁰ Dz.U. z 1933 r., nr 82, poz. 598 z późn. zm.

³¹ W uchwale składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 15 grudnia 1951 roku, C 15/51, OSNCK 1953, nr 1, poz. 3 wskazano m.in., że: „Zasądzenie zadośćuczynienia za krzywdę moralną na rzecz członków rodziny zmarłego należy uznać za sprzeczne z zasadami współżycia społecznego w Państwie Ludowym, chyba że z krzywdą moralną łączy się szkoda materialna nie ulegająca zasądzeniu z mocy art. 162 kz.” Powyższe stanowisko zostało potwierdzone w uchwale pełnego składu Izby Cywilnej Sądu Najwyższego z dnia 29 stycznia 1957 roku, I CO 37/56, OSNCK 1958 nr 1 poz. 2.

³² M. Kaliński zwraca jednak uwagę, że na podstawie powyższej normy prawnej nigdy nie kompensowano wyłącznie szkody niemajątkowej – musiała jej towarzyszyć również szkoda majątkowa (zob. M. Kaliński, op.cit., s. 15-16 i przywoływane tam orzecznictwo).

³³ Ustawa z dnia 23 sierpnia 1996 roku o zmianie ustawy – Kodeks cywilny (Dz.U. nr 114, poz. 542).

zasądzenie zadośćuczynienia w przypadku naruszenia dóbr osobistych, odwoływano się do koncepcji upatrującej źródeł krzywdy w naruszeniu dóbr osobistych bliskich poszkodowanego³⁴.

Należy jednak wskazać, że choć, jak można zauważyć, potrzeba kompensacji krzywdy doznanej przez najbliższych nie jest zjawiskiem nowym, to jednak problem ten stał się najbardziej wyraźny w związku z nowelizacją Kodeksu cywilnego w 2008 roku, zmieniającej brzmienie art. 446 kc³⁵. Dodany do powyższego artykułu § 4 dopuszczał przyznanie najbliższym członkom rodziny zadośćuczynienia za doznaną przez nich krzywdę.

Powyzsza norma prawna zawierała rozwiązania tożsame z tymi, które przewidywał art. 166 kz. Jej wprowadzenie jednak, choć należy ocenić je jak najbardziej pozytywnie, wywołało liczne problemy i wątpliwości prawne.

Wykładnia art. 446 § 4 kc

Wątpliwości interpretacyjne związane z wykładnią art. 446 § 4 kc szybko zaktualizowały się w orzecznictwie oraz stały się przedmiotem zainteresowania doktryny. Doniosłość powyższego problemu obrazuje liczba wypowiedzi Sądu Najwyższego, dotyczących omawianego zagadnienia.

Najistotniejszy wydaje się tu brak przepisów intertemporalnych, które umożliwiałyby zastosowanie art. 446 § 4 kc także w przypadku, gdy śmierć najbliższego członka rodziny miała miejsce przed 3 sierpnia 2008 roku. W orzecznictwie Sądu Najwyższego za ugruntowany należy uznać pogląd, zgodnie z którym „[D]opuszczalność przyznania na podstawie art. 448 kc w zw. z art. 24 § 1 kc najbliższemu członkowi rodziny zmarłego zadośćuczynienia za naruszenie dobra osobistego, jakim jest relacja ze zmarłym najbliższym członkiem rodziny, także wtedy, gdy śmierć wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju nastąpiła przed dniem 3 sierpnia 2008 r., wyłącza potrzebę uwzględniania tej krzywdy w ramach odszkodowania należnego na podstawie art. 446 § 3 kc. Przy ustalaniu tego odszkodowania podlegają jednak rozważeniu inne czynniki niematerialne, niż uwzględnione przy zastosowaniu art. 448 kc w zw. z art. 24 § 1 kc”³⁶.

³⁴ Istotnym orzeczeniem jest tu wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 23 września 2005 roku (I ACa 554/05, LEX nr 193128), w którym dopuszczono kompensację krzywdy rodziców, których syn zmarł w wyniku śmiertelnego pobicia przez policjanta. Więź powodów z synem została uznana tu za dobro osobiste. W aprobującej glosie do powyższego orzeczenia wskazano, że zasługuje ono na aprobatę jako istotny krok w ochronie dóbr osobistych (M. Wałachowska, *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 23 września 2005 roku*, I ACa 55/05, „PS” 2007, nr 1, s. 147).

³⁵ Ustawa z dnia 30 maja 2008 roku o zmianie ustawy – Kodeks cywilny i niektórych innych ustaw (Dz.U. nr 116, poz. 731).

³⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 lipca 2012 roku, II CSK 677/11, LEX nr 1228438.

Ponadto nie jest jasne, w jaki sposób należy rozumieć pojęcie najbliższych członków rodziny. W szczególności budzi wątpliwości, czy pojęcie to obejmuje jedynie małżonków, czy także związki nieformalne, w tym konubinaty homoseksualny³⁷.

Zadośćuczynienie w przypadku ciężkiego uszczerbku na zdrowiu najbliższego członka rodziny

Orzecznictwo Sądu Najwyższego dotyczące wykładni art. 446 § 4 kc w zakresie kompensacji krzywdy najbliższych doznanej przed 3 sierpnia 2008 roku ujednoliciło stosowanie powyższej normy prawnej. Nie rozwiązało ono jednak wszystkich problemów interpretacyjnych.

Nadal aktualny pozostał problem dopuszczalności przyznania zadośćuczynienia w przypadku, gdy osoba najbliższa przeżyła, jednak znajduje się w niezwykle ciężkim, wegetatywnym stanie. Powyższa sytuacja różni się od wskazanych wyżej problemów interpretacyjnych, powstałych w związku z wykładnią art. 446 § 4 kc w kilku aspektach.

W pierwszej kolejności, odmiennie niż w przypadku przyznawania zadośćuczynienia za śmierć najbliższych, w przypadku ciężkiego uszczerbku na zdrowiu nie dochodzi do całkowitego zerwania więzi pomiędzy członkami rodziny. Pojawia się więc pytanie, czy można mówić o więzi „lepszej” lub „gorszej” i na tej podstawie decydować o przyznaniu zadośćuczynienia³⁸. Ponadto wątpliwości może budzić ryzyko przyznawania zadośćuczynienia w zawyżonej wysokości najbliższemu poszkodowanemu, ponieważ w praktyce stają się oni dysponentami wszystkich zasądzonych środków³⁹.

³⁷ K. Osajda zwraca uwagę na zachodzące w życiu społecznym zmiany, w tym na konieczność redefinicji pojęcia rodziny (K. Osajda, *Zadośćuczynienie za doznanie przez bliskiego uszczerbku na zdrowiu wskutek wypadku*, „PiP” 2016, nr 1, s. 83). M. Safjan wskazuje na konieczność wąskiej wykładni pojęcia najbliższego członka rodziny, wyłączając z jej zakresu osoby pozostające w faktycznym wspólnym pożyciu, co nie wyklucza jednak skorzystania przez nie z ochrony na podstawie art. 448 kc, o ile zostaną spełnione przesłanki przewidziane przez powyższą normę prawną (M. Safjan, *Komentarz do art. 446 kc*, [w:] K. Pietrzykowski, *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2018, Legalis, nb. 38).

³⁸ W doktrynie wyrażono pogląd, zgodnie z którym obserwowanie niepełnosprawności najbliższego członka rodziny nie jest przyczyną naruszenia więzi rodzinnej (L. Bosek, op. cit., s. 11).

³⁹ Na powyższe zagrożenie zwraca również uwagę T. Grzeszak. Autorka ta podkreśla jednak, że w przypadku kompensacji krzywdy zarówno poszkodowanego, jak i jego najbliższych, wszyscy oni będą ubiegać się o te same środki z ubezpieczenia (T. Grzeszak, op. cit., s. 40). Na niepokojące skutki uznania więzi rodzinnej za dobro osobiste zwraca także uwagę E. Bagińska (E. Bagińska, *Kompensacja krzywdy osób najbliższych w razie poniesienia przez poszkodowanego ciężkiego uszczerbku na zdrowiu – przegląd rozwiązań europejskich*, [w:] M. Pazdan (red.), M. Jagielska (red.), E. Rott-Pietrzyk (red.), M. Szpunar (red.), *Rozprawy z prawa prywatnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Popiółkowi*, Warszawa 2017, s. 643).

Można jednak zaobserwować podobieństwa pomiędzy opisywanymi stanami faktycznymi. Przede wszystkim nie sposób kwestionować, że nie tylko śmierć najbliższego członka rodziny, lecz także doznanie przez niego ciężkiego uszczerbku na zdrowiu wywołuje cierpienie jego najbliższych. Wydaje się, że obserwowane, często przez wiele lat cierpienia najbliższego może wywoływać nawet znacznie większy ból niż jego śmierć⁴⁰. Ponadto, choć nie wydaje się słuszne wartościowanie więzi rodzinnej, to jednak wydaje się uzasadnione wskazanie, że różnice występujące w przypadku relacji, którą można nawiązać z osobą zdrową i z taką, która znajduje się w stanie wegetatywnym są znaczące i mogą wywoływać cierpienie pełnosprawnego członka rodziny⁴¹.

Potrzeba kompensacji krzywd doznanych przez najbliższych członków rodziny w wyniku doznania przez poszkodowanego ciężkiego uszczerbku na zdrowiu znalazła swoje odzwierciedlenie w orzecznictwie. Na uwagę zasługują tu w szczególności: uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 27 marca 2018 roku oraz uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2019 roku.

Uchwała składu siedmiu sędziów z dnia 27 marca 2018 roku

O doniosłości problemu oraz praktycznych wątpliwościach, które on wywołuje, świadczy fakt, że w dniu 27 marca 2018 roku Sąd Najwyższy podjął trzy uchwały o tożsamej treści. Jedna z nich była związana z konkretnym stanem faktycznym. Pozostałe dwie były natomiast wynikiem zwrócenia się, odpowiednio przez Komisję Nadzoru Finansowego i Rzecznika Finansowego, z wnioskiem o udzielenie odpowiedzi na pytanie prawne. Dopuszczono w nich kompensację krzywdy osób najbliższych poszkodowanemu na podstawie art. 448 kc, a więc potwierdzono, że więź rodzinna jest jednym z dóbr osobistych w rozumieniu art. 23 kc.

Stan faktyczny, który legł u podstaw jednej z uchwał⁴², dotyczył szkody wyrządzonej w wyniku nieprawidłowo przeprowadzonego porodu. Jego wynikiem był poważny uszczerbek na zdrowiu dziecka, w tym głębokie upośledzenie jego rozwoju umysłowego. Z roszczeniem o zadośćuczynienie wystąpili tu rodzice małoletniej. Zostało ono oparte o naprawienie krzywdy związanej

⁴⁰ Tak też K. Osajda, *op.cit.*, s. 77.

⁴¹ Szczególnie wyraźnie widoczne jest to w przypadku szkód prenatalnych. Nie sposób kwestionować bólu i cierpienia rodziców, którzy patrzą na cierpienie swojego dziecka, wiedząc, że nigdy nie będzie ono samodzielne, nie nawiąże kontaktów z rówieśnikami, nie założy własnej rodziny itp. Jednocześnie jest ono pogłębiane przez lęk czy dziecko, kiedy zabraknie już przy nim rodziców, otrzyma odpowiednią pomoc od pozostałych przy życiu krewnych lub osób trzecich.

⁴² III CZP 60/17.

z naruszeniem ich dobra osobistego w postaci prawa do niezakłóconego życia w rodzinie. Powodowie argumentowali, że stan zdrowia córki, który jest wynikiem zawinionego działania personelu medycznego przyjmującego poród, pozbawia ich realnej możliwości kształtowania prawidłowych relacji rodzinnych z dzieckiem.

Dopuszczając kompensację krzywdy doznanej przez powodów, Sąd Najwyższy opowiedział się za uznaniem więzi rodzinnej za dobro osobiste. Wskazał, że Kodeks cywilny nie definiuje powyższej instytucji. Sąd Najwyższy scharakteryzował dobra osobiste jako „wartości o charakterze niemajątkowym, które wiążą się z osobowością człowieka, obejmując jego fizyczną i psychiczną integralność oraz są immamentnie związane z istotą człowieczeństwa i naturą człowieka”. Zaznaczył również, że sądy za pomocą elastycznej wykładni przepisów rozpoznają istniejące w społeczeństwie dobra osobiste.

Opowiadając się za uznaniem więzi rodzinnej za dobro osobiste Sąd Najwyższy wskazał, że wcześniejsze orzecznictwo jest w tym zakresie jednolite, przy czym kluczowe znaczenie ma tu istota dobra osobistego jakim jest więź rodzinna, a nie nadana mu nazwa. Zaznaczono, że „szczególna więź emocjonalna pomiędzy osobami najbliższymi, wynikająca z przynależnego każdej z nich indywidualnie poczucia bliskości i przywiązania, nierozzerwalnie związana z naturą człowieka i kształtująca jego tożsamość, stanowi wartość podlegającą ochronie prawnej na podstawie przepisów o ochronie dóbr osobistych”.

W dalszej kolejności Sąd Najwyższy odniósł się do możliwości przyznania zadośćuczynienia nie tylko w przypadku zerwania więzi rodzinnej w związku ze śmiercią najbliższego członka rodziny, lecz także w przypadku doznania przez niego ciężkiego uszczerbku na zdrowiu. Sąd Najwyższy wskazał wreszcie, że zarówno w przypadku śmierci osoby najbliższej, jak i w przypadku, gdy doznaje ona ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, dobro osobiste w postaci więzi rodzinnej zostaje naruszone. Odmienne są jedynie sposoby jego naruszenia. Tym samym zasadne jest przyznawanie zadośćuczynienia w oparciu o art. 448 kc. Sąd Najwyższy odrzucił także pogląd, zgodnie z którym problem sprowadza się do istnienia gorszej lub lepszej więzi rodzinnej, lecz o „istnienie lub nieistnienie wszystkich czynników, które tę więź tworzą”. Sąd Najwyższy określił także przesłanki, które decydują o przyznaniu najbliższemu zadośćuczynienia. Zostały one określone jako istnienie „szczególnie silnego stosunku emocjonalnego o charakterze rzeczywistym i trwałym” oraz wyjątkowe okoliczności powodujące faktyczną niemożność „nawiązania i utrzymania kontaktu właściwego dla danego rodzaju stosunków”.

Uchwała składu siedmiu sędziów z dnia 22 października 2019 roku

Przytoczone powyżej uchwały składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego nie zakończyły jednak dyskusji nad charakterem prawnym więzi rodzinnej. W uchwale składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2019 roku⁴³, Sąd Najwyższy przyjął pogląd przeciwny, wskazując, że: „Osobie bliskiej poszkodowanego, który na skutek czynu niedozwolonego doznał ciężkiego i trwałego rozstroju zdrowia, nie przysługuje zadośćuczynienie pieniężne na podstawie art. 448 kc”.

Stan faktyczny w niniejszej sprawie dotyczył roszczeń o zadośćuczynienie na podstawie art. 448 kc byłej żony i syna mężczyzny, który doznał uszczerbku na zdrowiu w związku ze zbyt późną diagnozą udaru. Nie jest jeszcze znane uzasadnienie powyższej uchwały. Jednak z komunikatu zamieszczonego na stronie internetowej Sądu Najwyższego i uzasadniającego motywy podjętej uchwały wynika, że o odmowie przyznania zadośćuczynienia przesądziło stanowisko, zgodnie z którym wartości o charakterze interpersonalnym nie mają charakteru dobra osobistego. W związku z powyższym ich zerwanie (przez strony więzi albo przez osoby trzecie) nie skutkuje powstaniem jakichkolwiek roszczeń. Sąd Najwyższy odrzucił również możliwość rozszerzającej wykładni art. 446 § 4 kc⁴⁴.

Uwagi do uznania więzi rodzinnej za dobro osobiste

Jak można zauważyć, orzecznictwo Sądu Najwyższego uznające więź rodzinną za dobro osobiste, jest silnie uzasadnione aksjologicznie. W mojej ocenie w znacznej mierze o uznaniu więzi rodzinnej za dobro osobiste przesądzają dwa czynniki. Po pierwsze, jest to jej wysokie miejsce w hierarchii powszechnie uznawanych wartości. Nie ulega wątpliwości, że rodzina, relacje z bliskimi osobami, w szczególności pomiędzy dziećmi i rodzicami, są istotne i bardzo cenione w większości społeczeństw. Po drugie zaś, bezdyskusyjnie ciężka choroba powoduje cierpienia psychiczne osób najbliższych poszkodowanemu. Dlatego też wydaje się, że w przypadku więzi rodzinnej orzecznictwo kładzie nacisk przede wszystkim na konieczność kompensacji krzywdy, doznanej przez najbliższych poszkodowanego i szuka dla niej najbardziej odpowiedniej podstawy normatywnej. W mojej ocenie zachodzi tu

⁴³ Uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 22 października 2019 roku, I NSNZP 2/19, (Legalis nr 223626).

⁴⁴ http://www.sn.pl/aktualnosci/SitePages/Komunikaty_o_sprawach.aspx?ItemSID=310-b6b3e804-2752-4c7d-bcb4-7586782a1315&ListName=Komunikaty_o_sprawach (data dostępu: 30.11.2019).

rozumowanie, że ponieważ osoby te doznają bardzo silnego cierpienia, to jego źródłem jest naruszenie ich własnych dóbr osobistych, a nie tylko dóbr osobistych osoby, która doznała uszczerbku na zdrowiu.

Ostatnia uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego przyjęła natomiast odmienne ujmowanie więzi rodzinnej. Jak się wydaje pogląd ten, odrzucający interpersonalny charakter dóbr osobistych, należy podzielić. Jest on bliższy tradycyjnemu ujmowaniu pojęcia dóbr osobistych. Jak wskazano powyżej, ugruntowane pojmowanie dobra osobistego zakłada ściśle osobisty charakter wartości, które mogą być uznane za dobro osobiste. Muszą one również nadawać się do poddania się woli uprawnionego. Tym samym ich istnienie nie może być uzależnione od postawy innej osoby, na przykład poprzez odwzajemnianie uczucia miłości czy przywiązania. Nie ulega wątpliwości, że więź rodzinna jako wypadkowa postawy dwóch osób nie ma ściśle osobistego charakteru, co podkreślił Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 22 października 2019 roku.

Nie sposób jednak nie zgodzić się z tym, że śmierć lub ciężkie kalectwo wywołuje u rodziny poszkodowanego ból i poczucie krzywdy. Nie ulega również wątpliwości, że w społecznym odbiorze krzywda tych osób zasługuje na kompensację w znacznie większym stopniu niż w przypadku niektórych dóbr osobistych wymienionych *explicite* w art. 23 kc, takich jak twórczość wynalazcza i racjonalizatorska czy wizerunek. Dlatego też oddalenie powództwa ze względu na brak podstawy normatywnej umożliwiającej kompensację doznanej przez powodów krzywdy może budzić społeczny sprzeciw. W mojej ocenie postulowane jest tym samym wprowadzenie zmian legislacyjnych, umożliwiających zasądzenie zadośćuczynienia osobom najbliższym poszkodowanemu, który doznał ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, podobnie jak ma to miejsce w przypadku śmierci bezpośrednio poszkodowanego.

Zakończenie

Ze względu na rozbieżności w doktrynie i orzecznictwie uznanie więzi rodzinnej za dobro osobiste nie jest definitywnie przesądzone. Powyższe zagadnienie skłania do refleksji nad rozumieniem pojęcia dóbr osobistych. Powoduje także pytanie o granice wykładni prawa, dokonywanej w postępowaniu sądowym. Wydaje się, że należy odnieść się krytycznie do tak daleko idącej interpretacji, która dopuszcza istnienie interpersonalnych dóbr osobistych i przychylić się do wąskiego rozumienia tego pojęcia.

Odrzucenie uznania więzi rodzinnej za dobro osobiste nie jest jednak równoznaczne z przyjęciem, że krzywda najbliższych poszkodowanemu, który doznał ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, nie powinna być kompensowana. Do tego jednak konieczna jest odrębna podstawa ustawowa. Należy mieć na-

dzię, że w wyniku działań legislacyjnych zostanie wprowadzona wyraźna podstawa przyznawania zadośćuczynienia osobom najbliższym, w przypadku doznania przez poszkodowanego ciężkiego uszczerbku na zdrowiu.

Wykaz literatury

- Bagińska E., *Kompensacja krzywdy osób najbliższych w razie poniesienia przez poszkodowanego ciężkiego uszczerbku na zdrowiu – przegląd rozwiązań europejskich*, [w:] M. Pazdan (red.), M. Jagielska (red.), E. Rott-Pietrzyk (red.), M. Szpunar (red.), *Rozprawy z prawa prywatnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Wojciechowi Popiołkowi*, Warszawa 2017.
- Bosek L., *W sprawie kwalifikacji więzi rodzinnej jako dobra osobistego (uwagi krytyczne na tle aktualnego orzecznictwa Sądu Najwyższego)*, *Forum Prawnicze* 2015, nr 3.
- Dyczewski L., *Więź rodzinna a media elektroniczne*, „RPEiS” 2005, zeszyt 1.
- Mularski K., *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 9 sierpnia 2016 roku*, II CSK 719/15, „OSP” 2017, nr 12.
- Grzeszak T., *Dobro osobiste jako dobro zindywidualizowane*, „PS” 2018, nr 4.
- Grzybowski S., *Ochrona dóbr osobistych*, Warszawa 1957.
- Kaliński M., *Ograniczenie indemnizacji do podmiotów bezpośrednio poszkodowanych – w związku z nowelizacją art. 446 Kodeksu cywilnego*, „PS” 2004, nr 3.
- Lackoroński B., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 13 lipca 2011 roku*, III CZP 32/11, „OSP” 2012, nr 3.
- Lackoroński B., *Więzi rodzinne jako dobro osobiste – uwagi na tle wyroku Sądu Najwyższego z 9 sierpnia 2016 roku*, II CSK 719/15, [w:] M. Zieliński (red.), *Zadośćuczynienie na rzecz poszkodowanego w wypadku komunikacyjnym i na rzecz osób najbliższych. Materiały z konferencji naukowej Warszawa, Sąd Najwyższy, 24 maja 2017 roku*, Warszawa 2017.
- Łazarewicz S., *Odpowiedzialność za „zmarnowany urlop” w świetle ustawy o usługach turystycznych, prawa Unii Europejskiej oraz orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości*, „Studia Prawnoustrojowe” 2012, nr 17.
- Łolik M., *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 13 lipca 2011 roku*, III CZP 32/11, „OSP” 2012, nr 3.
- Pazdan M., *Komentarz do art. 23 kc* [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2018.
- Osajda K., *Zadośćuczynienie za doznanie przez bliskiego uszczerbku na zdrowiu wskutek wypadku*, „PiP” 2016, nr 1.
- Pyziak-Szafnicka J., *Komentarz do art. 23 kc* [w:] M. Gutowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2016.
- Safjan M., *Komentarz do art. 446 kc* [w:] K. Pietrzykowski, *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2018.
- Tokarz A.S., *Zdrada małżeńska. Zadośćuczynienie za zerwanie więzi rodzinnych*, „PS” 2011, nr 4.
- Wałachowska M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 23 września 2005 roku*, I ACa 55/05, „PS” 2007, nr 1.

Summary

Family bond in the jurisrudence of Polish Supreme Court

Key words: family bond, family member, general damage, personal interests.

Family bond as one of the personal interests in the scope of article 23 of Polish Civil Code is subject of the number of rulings of the Supreme Court. Nevertheless the existence of the abovementioned personal interest is still controversial. The aim of the study is to present the jurisprudence of the Supreme Court referring to the family bond as well as the controversies which it causes.